

O terminološkem slovarju in njegovi izdelavi z vidika strokovne in jezikovne ravnine

Borislava Košmrlj – Levačič

IZVLEČEK: Nastajanje terminološkega slovarja je mogoče na podlagi lastnih izkušenj in z upoštevanjem sodobnih spoznanj o terminologiji predstaviti kot kompleksno celoto, ki jo sestavljajo strokovna, jezikovna in terminografska ravnina. V pričujočem prispevku bosta prikazani samo prvi dve.

ABSTRACT: The compilation of a terminological dictionary may be – from author's personal experience and on the basis of contemporary findings in terminology – presented as a complex whole, consisting of field-expert, linguistic and terminographic levels. This article will discuss only the first two levels.

Oprelitev slovarja

Na terminografskem področju nastajajo številni slovarji, ki se po zasnovi in izvedbi močno razlikujejo. Glede na vrsto leksemov, ki se pojavljajo kot iztočnice, jih lahko razdelimo na terminološke slovarje v ožjem pomenu, tj. na **terminološke slovarje določene stroke** (vede, znanstvene panoge) in na **slovarje jezika določene stroke** (vede, znanstvene panoge).¹ V prvih so iztočnice omejene samo na termine, tj. na eno- ali večbesedne terminologizirane lekseme, v drugih pa je prikazan jezik določene stroke z izrazi, ki jih uporabljajo strokovnjaki te stroke. Tako so, podobno kot v splošnih slovarjih, v iztočnicah zajeti večinoma enobesedni termini, poltermini in posamezne sestavine večbesednih terminov, medtem ko so večbesedni termini praviloma gnezdeni bodisi pri iztočnici, ki je jedrna sestavina večbesednega termina ali pa so prikazani v ustreznih slovarskih sestavkih po vseh sestavinah. Npr., če bi bil nastajajoči Botanični terminološki slovar slovar tega tipa, bi morali termin **antropogena alpinska gozdna meja** prikazati na štirih mestih in hkrati v slovar vključiti za botanično stroko nerelevantne iztočnice **antropogen/i**, **alpinski**, **gozden/gozdni**

¹ Omenjeni poimenovanji sicer nista uveljavljena, saj bi lahko npr. prve imenovali tudi znanstvene, druge pa strokovne terminološke slovarje, a kljub temu menim, da uporabljeni poimenovanji ustrezata glede na prvine, po katerih razločujem ta dva tipa slovarjev.

in **meja**. Skratka, oba tipa slovarjev se precej razlikujeta² tudi po izboru iztočnic, ki so v terminoloških slovarjih v ožjem pomenu večinoma omejene na samostalniške oblike, medtem ko slovarji jezika strok prikazujejo razen samostalniških tudi glagolske, pridevniške lekseme, redkeje zajemajo tudi prislove, števnike.

Terminološke slovarje večinoma sestavljajo posamezniki ali skupine strokovnjakov, med katerimi največkrat ni jezikoslovca, še redkeje je k delu (že na začetku) pritegnjen tudi leksikograf. Zaradi narave terminološkega slovarja je namreč sodelovanje med terminologi in leksikologi leksikografi nujno (Handbook 1997). Ta terminografska praksa se je uveljavila marsikje v svetu, sprejeli pa smo jo tudi v Sekciji za terminološke slovarje Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU (dalje Sekcija).

V Sekciji nastajajo oboji slovarji, vendar med njimi prevladujejo terminološki v ožjem pomenu, ki bi jih lahko natančneje opredelili **kot normativni³ razlagalni terminološki slovarji s tujejezičnimi ustrezniki**.⁴ Slovarji zajemajo termine v naslovu opredeljene stroke skupaj z določenim deležem terminov bližnjih, sorodnih strok. Iztočnice so abecedno urejene, termini so ovrednoteni po strokovni in jezikovni ustreznosti, pojasnjeni s terminološkimi razlagami in označeni s strokovnimi označevalniki. Praviloma so upoštevani še razmerni izrazi in tujejezični ustrezniki. Tak je npr. Geografski terminološki slovar (dalje GTS),⁵ po tem tipu bosta narejena tudi nastajajoča Botanični terminološki slovar (dalje BTS) in Terminološki slovar urejanja prostora.⁶

V pripravljalni fazi dela za slovar se je treba zavedati, da sodelujoči strokovnjaki in specialisti za določeno stroko ali znanstveno panogo niso hkrati tudi poznavalci terminografije, kar pomeni, da za vsak novi slovar ni potrebno izdelati samo konkretne terminografske zasnove, pač se je hkrati treba posvetiti tudi seznanjanju sodelujočih strokovnjakov z načeli in metodologijo, po kateri terminološki slovar nastane.⁷

Izdelave terminološkega slovarja ne gre razumeti zgolj kot zbiranje terminov in pripravo njihovih razlag, temveč ga moramo obravnavati kot obsežno, kompleksno celoto, ki zajema **strokovno, jezikovno in terminografsko ravnino**.

² Drugih razlikovalnih prvin tu ne bom navajala.

³ Normativnost razumemo kot priporočanje posamezne sopomenske oblike, ki je z vidika stroke, strokovne rabe in jezikovne, pravopisno-pravorečne norme najprimernejša.

⁴ V Sekciji si prizadevamo, da bi v slovarjih upoštevali tudi tujejezične ustreznike, a ker so ti le navedeni, niso pa opredeljeni z drugimi slovarskimi sestavinami, niti niso pomensko natančneje obdelani, jih ne označujem kot večjezične terminološke slovarje.

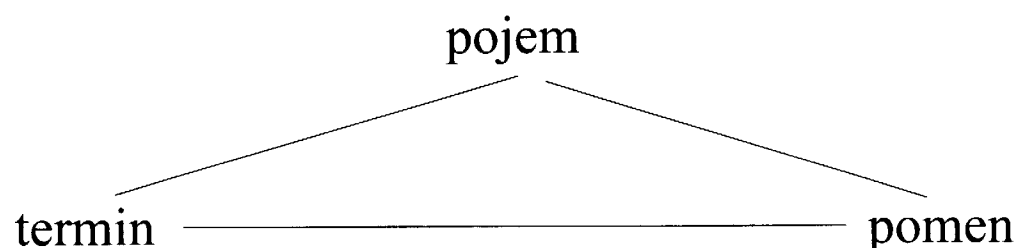
⁵ V tem slovarju ni tujejezičnih ustreznikov.

⁶ Pri nastajanju tega slovarja sodelujejo tri ustanove, ZRC SAZU (Sekcija in Geografski inštitut Antona Melika), Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo (FGG) ter Acer Prostorsko načrtovanje, projektiranje in varstvo okolja, Novo mesto d. o. o.

⁷ Prispevek je predelana in razširjena različica besedila, ki sem ga v februarju oz. marcu 2005 predstavila terminologom, ki sodelujejo pri izdelavi Terminološkega slovarja urejanja prostora, z namenom, da se ti seznanijo z osnovami terminografske prakse.

Shematična predstavitev

Omenjene tri ravnine s pripadajočimi sestavinami lahko močno poenostavljeno prikazem z naslednjo shemo. Za izhodišče sem vzela nekoliko prirejeno grafično predstavitev razmerja med pojmom, terminom in pomenom, ki ga je v obliki trikotnika prvi predstavil J. Knobloch 1956/57, drugi avtorji pa so ga še spreminjali (Wüster 2003). V oglišča sem postavila **pojem** – **termin** – **pomen**.⁸

Če na kratko predstavim shemo, sem v **strokovno ravnino** vključila **pojmovni sistem stroke**, ki ga sestavlja odprto število **tematskih polj**, katerih temeljna sestavina so **pojmi**. V obratnem zaporedju sem upoštevala **termin** in **pomen**, ki na **jezikovni ravnini** ustrezata posameznemu pojmu. Termini skupaj s pomeni se vključujejo v **terminološko pomensko skupino**, vse skupine, katerih število ni vnaprej določeno, pa sestavljajo **terminološki sistem stroke**. Na **terminografski ravnini** dobi termin vlogo **iztočnice**, pomen pa je zajet v **razlagi** ali definiciji. Iztočnica in razlaga sta temeljni sestavini **slovarskega sestavka**, ki skupaj z ostalimi sestavinami tvorijo **mikrostrukturo slovarja**,⁹ celota vseh slovarskih sestavkov pa z **makrostrukturo**¹⁰ zaokrožuje slovarsko besedilo v **terminološki slovar**.

Strokovna ravnina

Strokovna ravnina temelji na sistematično urejenem znanju, vedenju o predmetnosti, ki jo proučuje določena stroka.

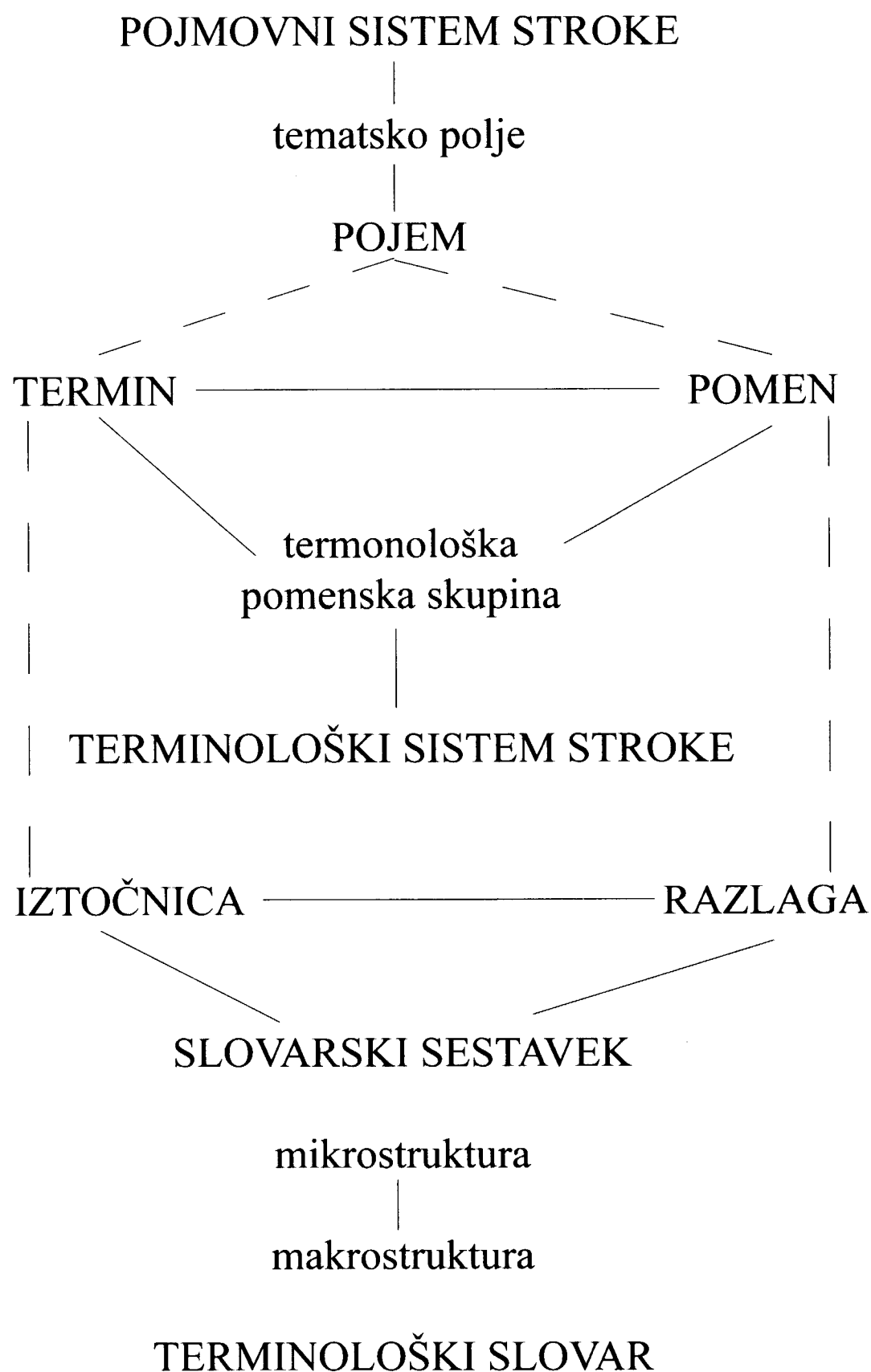
Pojmovni sistem

Pojmovni sistem, razumljivo, ni eksplicitno izražen, pač pa je vsebovan v celoti spoznanj in vedenj o predmetnosti določenega znanstveno-strokovnega področja, ki jih poznavalci posredujejo v pisni ali govorni obliki različnim naslovnikom: speci-

⁸ V ogliščih izvornega prikaza so sicer navedeni izrazi Wortinhalt, LautKörper in Gegenstand (Sachverhalt).

⁹ Mikrostruktura predstavlja tipično zgradbo slovarskih sestavkov, se pravi, določa, katere prvine bodo prikazane v sestavkih, v kakšnem zaporedju in kako. Upoštevana je v zasnovi slovarja. Med drugim mora prikazati tudi posebnosti, po katerih se terminologija določene stroke razlikuje od terminologije drugih strok; npr. v mikrostrukturi Botaničnega slovarja je bilo med drugim določeno, kako bo prikazana za botaniko značilna vzporedna raba domačih in mednarodnih znanstvenih poimenovanj za rastline.

¹⁰ Slovarska makrostruktura določa, kako se posamezne slovarske sestavine družijo v slovar. Med najpomembnejšimi je način razvrščanja iztočnic, torej abecedni ali sistemski (tematski). Znotraj abecede med drugim določa, kako se razvrščajo iztočnice, ki vsebujejo nečrkovne: C₃-rastlina ali nelatinične prvine: α-karoten oz. kako se razvrščajo besednozvezne iztočnice (Košmrlj 2002).

Shema 2

alistom, strokovnjakom sorodnih strok, študentom, nestrokovnjakom (Cabré 2003). To z drugimi besedami pomeni, da lahko pojmovni sistem v bolj ali manj konsistentni obliki, praviloma v omejenem obsegu, izluščimo iz znanstveno-strokovne literature, še posebej iz učbenikov in preglednih, sistematično organiziranih monografij, ki so v stroki splošno sprejete in uveljavljene, prav tako pa tudi iz sekundarnih virov, kot so slovarji, leksikoni, geslovniki. Dejansko pa se je mogoče pojmovnemu sistemu in njegovi strukturi še najbolj približati s terminološkimi bazami znanj (Handbook 1997) ob upoštevanju spoznanj kognitivnega jezikoslovja, dosežkov umetne inteligence ter z uporabo ustreznih računalniških orodij.

Kot vemo, je pojmovni sistem stroke odprt sistem, ki ga strokovnjaki ob novih znanstvenih spoznanjih spreminjajo, dograjujejo, preurejajo. Sistem tudi ni enoumen, saj je mogoče isto predmetnost obravnavati, razčleniti in organizirati na več načinov. Formalno se to kaže tudi v obstoju različnih šol, krogov, npr. na področju termi-

nologije govorimo o t. i. dunajski, praški, sovjetski šoli (Felber 1984, Temmerman 2000, Cabré 2003). Dele pojmovnega sistema lahko strukturirajo na specifičen način tudi posamezni avtorji, vendar teh posebnosti v terminoloških slovarjih praviloma ne upoštevamo, razen če se je tak delni sistem v stroki splošno uveljavil.¹¹ Kljub vsemu ostaja še tako natančen pojmovni sistem le močno poenostavljen shematičen povzetelek človekovih spoznanj o predmetnosti sveta, ki ga posamezna stroka proučuje.

Tematsko polje

Pojmi kot osnovne sestavine tematskega polja niso izolirani, pač pa so medsebojno povezani in strukturirani praviloma po hierarhičnem/logičnem ali partitivnem/ontološkem načelu v piramidi podobno strukturo. (Cabré 2003, Temmerman 2000, Vidovič 2000). Najširši pojmi zavzemajo najvišja mesta, ožji pa se uvrščajo v ustrezne nižje hierarhične ravnine. Pri tem imajo določeni pojmi vlogo vozliščnih točk, v katerih se posamezni pojmi določenega reda neposredno povezujejo s tematsko sorodnimi pojmi in tako gradijo večdimenzionalno mrežno strukturo (Bowker 1996, Handbook 1997). Praviloma so ti vozliščni pojmi hkrati nosilci posameznega tematskega polja, v katerega se združujejo pojmi, ki so tematsko vsebovani v njem. Čeprav člene posameznega tematskega polja implicitno določa pojem, ki je njegov nosilec, se lahko isto tematsko polje prikaže na več načinov; pogosto ga sestavljajo različni pojmi, ki so lahko tudi drugače strukturirani. Do razlik prihaja zaradi tega, ker lahko nosilni pojem klasificiramo po različnih lastnostih in značilnostih, zato tudi ni strokovno pravilen le en sam način razvrščanja, pač pa jih je toliko, kolikor klasifikacijskih značilnosti izberemo v določenem primeru. Npr. pojem vino lahko klasificiramo po barvi na *belo* in *rdeče vino*, po stopnji sladkorja na *suho* in *sladko* (Bowker 1996, 784). Ta metoda klasificiranja, imenovana multidimenzionalna klasifikacija, temelji na terminologiji in kognitivnem jezikoslovju. Terminografu omogoča, da strokovne vsebine bolje razume, da posamezne pojme obravnava po več možnih kriterijih ter tako tudi bolj realno prikaže določeno tematsko polje, kar mu omogoča, da v slovarju termine prikaže s primernejšimi razlagami (Bowker 1996, 786; Handbook 1997).

¹¹ V BTS bomo upoštevali členitev na fitogeografska območja, ki jo je za Slovenijo zaradi njenih posebnih značilnosti vpeljal Maks Wraber: alpsko, dinarsko, mediteransko, predalpsko, preddinarsko in subpanonsko fitogeografsko območje.

Tej metodi se deloma približujemo tudi z našim načinom dela. Naj povedano ponazorim s pojmom gozd, katerega tematsko polje lahko prikažemo z naslednjo razporednico (gl. str. 67); v njej so posamezni pojmi/termini, ki jih uvrščamo v neposredno nižjo hierarhično ravnino, zapisani z zamikom v desno.

Prikazano tematsko polje je sestavljeno z upoštevanjem naslednjih značilnosti, in sicer v prvem stolpcu gozd glede na nastanek, v drugem glede na prevladujoči listnati ali iglasti vrsti dreves oz. oboji, v tretjem glede na olistanost v posameznih, predvsem od količine padavin odvisnih letnih obdobjih, in v zadnjem glede na koristnost za človeka.

Dejansko smo v GTS tematsko polje **gozd** z biogeografskega vidika prikazali za oznako **GL**. (glej) z naslednjimi termini, opremljenimi s strokovnim označevalnikom biogeogr.:¹²

gózd -a m **1.** biogeogr. *sklenjen sestoj drevja z grmovnim in zeliščnim slojem rastlin, prilagojen prstenim in podnebnim razmeram*

2. agr. geogr. *s sklenjenim drevjem poraslo zemljišče kot temeljna katastrska zemljiška kategorija*

GL: biogeogr. boreálni gózd, biogeogr. degradirani gózd (1), var. okolja degradirani gózd (2), biogeogr. dežévni gózd, biogeogr. dežévnozelêni gózd, biogeogr. drugôtni gózd, agr. geogr. ekstenzivno gospodarjenje z gozdôvi, biogeogr. ekvátorski dežévni gózd, biogeogr. ênovrstni gózd, biogeogr. galerijski gózd, agr. geogr. gospodarjenje z gozdôvi, var. okolja, biogeogr. gospodárski gózd, var. okolja, biogeogr. gózd posebnega poména, biogeogr. hudsonski gózd, biogeogr. íglasti gózd, agr. geogr. intenzívno gospodarjenje z gozdôvi, kras. kamniti gózd, biogeogr. lavrencíjski gózd, biogeogr. lístnati gózd, biogeogr. lovorolístni gózd, biogeogr. mángrovski gózd, biogeogr. megléni gózd, biogeogr. méšani gózd (1, 2), biogeogr. monsúnski gózd, geomorf. okamnéli gózd, geomorf., biogeogr. pijáni gózd, biogeogr. polétno zelêni gózd, biogeogr. primárni gózd, biogeogr. prvôtni gózd, geogr. nas., biogeogr. rekreacíjski gózd, biogeogr. savánski gózd, biogeogr. sekundárni gózd, biogeogr. súšni gózd, biogeogr. svétli gózd, agr. geogr. trébljenje gózda, biogeogr. trópski dežévni gózd, var. okolja umíranje gozdôv, var. okolja, biogeogr. varoválni gózd, biogeogr. védnozelêni gózd, biogeogr. védnozelêni sredozémski gózd, biogeogr. vlážni gózd, biogeogr. zímzelêni gózd

V nastajajočem BTS pa bo to tematsko polje predstavljeno z naslednjimi termini:

gózd -a m fitocen. *vegetacija, ki jo v zgornjih slojih sestavljajo navadno različne drevesne vrste, v spodnjih pa podrast z lesnatimi in zelnatimi vrstami*

GL: cerradão, dobráva, ênodôbni gózd, galerijski gózd, gôrski trópski dežévni gózd, gózd plemenítih lístavcev, gréz, hilêja, íglasti gózd, kámpo serádo, katinga, lístnati gózd, listopádni gózd, méšani gózd, miómbo, monsúnski gózd, nižínski trópski dežévni gózd, poplávni

¹² Zapis slovarskega sestavka kot se avtomatično izpiše s pomočjo računalniške terminografske aplikacije SlovarRed 2.0.

gózd, prágózd, savánski gózd, súbárktični gózd, trópski dežévni gózd, trópski listopádni gózd, vednozelêni gózd, vednozelêni íglasti gózd, vednozelêni lístnati gózd, vednozelêni sklerofilni gózd

Razlog za razlike je v tem, da smo gnezdo z oznako **GL**. namenili za navajanje podpomenskih pojmov/terminov, ne glede na to, ali gre za neposredne podpomenke ali podpomenke nižjega reda; to funkcijo bomo v BTS ohranili. V GTS pa je bila kasneje ta vloga spremenjena v informativno, torej v navedenem primeru za navajanje vseh terminov, upoštevanih v slovarju, v katerih se pojavlja **gozd** kot jedrna ali objedrna sestavina.

V BTS bomo po eni strani pri nosilnem pojmu oz. pri nosilni tematski nadpomenki prikazali člene tematskega polja ne glede na izrazno obliko vključenih terminov. Konkretno to pomeni, da bomo pri nadpomenki **gozd** prikazali vse vrste gozdov, pri čemer ni pomembno, ali je v terminu vsebovana jedrna sestavina **gozd** ali ni, torej tudi termine *dobrava*, *hileja*, *kampo serado*, *katinga*. Po drugi strani v tematsko polje ne bomo uvrščali neprednostnih sopomenskih oblik terminov, saj hierarhična pojmovna struktura ne zajema kategorije sopomenskosti. Prav tako v tematsko polje **gozd** ne sodijo pojmi/termini **gospodarjenje z gozdovi**, **intenzivno/ekstenzivno gospodarjenje z gozdovi**, ki spadajo v tematsko polje **gospodarjenje**. Še manj sodi v obravnavano tematsko polje z metaforo nastali termin **kamniti gozd** kot poimenovanje za posebno geomorfološko tvorbo.

Ker je treba pri izdelavi terminološkega slovarja razen pomena, pomenskega obsega termina upoštevati tako mesto, ki ga termin oz. pojem zavzema znotraj pojmovnega sistema, natančneje v konkretnem delu tega sistema, kakor tudi hierarhične povezave med posameznim pojmom in drugimi, pomensko bližnjimi pojmi (Handbook 1997), sodelujoči člani Komisije za botanični terminološki slovar ob prehodu na obdelavo terminov novega, dotlej še neobdelanega tematskega sklopa, najprej zberemo termine iz ustrezne literature in jih zapišemo v obliki drevesaste sheme. To nam omogoča, da si ustvarimo pregled nad pojmi/termini in tako tudi laže ugotovimo, ali smo katerega izpustili oz. da poskrbimo za uravnotežen in konsistenten izbor. Glede na mesto pojma v delnem sistemu ali posameznem tematskem polju, laže preverimo pomenski obseg termina, njegovo intenzijo oz. ekstenzijo, določimo bistvene pomenske sestavine in temeljne razločevalne prvine. Vse to pa prispeva k večji sistemskosti razlag in njihovi medsebojni usklajenosti (Košmrlj 2001).

Na podlagi ročno narejene drevesaste grafične predstavitve nato v računalniško terminografsko bazo SlovarRed 2.0 vpišemo pri posamezni iztočnici tudi podatek o hierarhični uvrstitvi, kar nam omogoča, da lahko termine posameznega tematskega polja oz. slovarske sestavke s temi iztočnicami izpišemo tudi v hierarhičnem zaporedju (Košmrlj, Seliškar 2004). Npr. tematsko polje *opraševanje* vključuje termine z vidika opráševanja s pelodom drugih osebkov iste vrste = navzkrižno opráševanje, kakor tudi vidik opráševanje z lastnim pelodom = *samoopraševanje*. V ta sklop lahko uvrstimo tudi vidik *preprečevanja samoopraševanja*, s čimer se omogoča navzkrižno opráševanje. Ta vidik vključuje sedem terminov, za katere pa se v stroki ne uporablja noben nadpomenski izraz, oblika *preprečevanje samoopraševanja* na-

mreč ni terminologizirana. Zaradi tega sheme ne moremo v celoti logično izpeljati, niti sistemsko izpisati.

Iz pravkar navedenega in iz podobnih primerov lahko sklepamo, da tako pojmovni kot terminološki sistem nista izoblikovana in formalizirana do vseh podrobnosti in da na določenih mestih mrežne strukture vozlišča niso bila uresničena ne na pojmovni niti terminološki ravni. Navadno gre za sestavljene nadpomenke, ki naj bi združevale dva sorodna podpomenska vozliščna pojma. V učbenikih ta mesta zapolnjujejo frazemi kot *opraševanje in preprečevanje opráševanja, rast in razvoj* ipd., ki pa jih v terminoloških slovarjih ne upoštevamo. Pri redakciji smo v želji, da bi vendarle dobili ustrezen hierarhični izpis, v računalniško bazo vnesli pomožne iztočnice, s katerimi zapolnjujemo nerealizirane tematske nadpomenke oz. z njimi nakažemo vidik, po katerem smo klasificirali termine. Razumljivo, v slovarskem besedilu teh pomožnih iztočnic ne bo.

opraševanje

samoopraševanje

geitonogamija

kleistogamija

navzkržno opráševanje

anemogamija

hidrogamija

zoogamija

entomogamija

kantarogamija

melitogamija

miogamija

mirmekogamija

psihogamija

sfigogamija

hiropterogamija

ornitogamija

*preprečevanje samoopraševanja¹³

dihogamija

protandrija

protoginija

herkogamija

heterostilija

distilija

tristilija

¹³ Pomožna iztočnica, ki omogoča izpis tematskega polja opráševanje skupaj s pojmi, ki označujejo preprečevanje samoopraševanja.

Pojem

Zlasti po načelih in prizadevanjih dunajske šole naj bi bili pojmi jasno in enoumno opredeljeni, tako da bi bili enako razumljeni tudi v različnih kulturnih in nacionalnih okoljih (Felber 1984).¹⁴ Dejansko pa pojmi še zdaleč niso enoumni v vseh jezikovnih okoljih, niti niso enako strukturirani, česar se prav dobro zavedajo zlasti prevajalci (Handbook 1997, Rogers 2004). Do razlik ne prihaja le v medjezikovnem in medkulturnem prostoru, pač pa tudi znotraj istega jezika med sorodnimi strokami. Npr. pojem *gozd*, ki označuje vsem dobro znano entiteto, je v GTS prikazan z izpostavitvijo izstopajoče sestavine **drevje**: *sklenjen sestoj drevja z grmovjem in zeliščnim slojem rastlin, prilagojen prstenim in podnebnim razmeram*, v BTS pa bo gozd opredeljen kot **vrsta vegetacije**: *vegetacija, ki jo v zgornjih slojih sestavljajo navadno različne drevesne vrste, v spodnjih pa podrast*. Glede na rabo v agrarni geografiji je temu pojmu v GTS pridružena še družbenogospodarska kategorizacija, tako da dobimo sestavljeni pojem **gozd + katastrska kategorija**: *s sklenjenim drevjem poraslo zemljišče kot temeljna katastrska zemljiška kategorija*.

Omenjene razlike sicer niso zelo velike, kažejo pa na dejstvo, da sorodne stroke isto predmetnost raziskujejo vsaka na svoj specifičen način, zato je razumljivo, da pogosto tudi pojme oz. termine, ki jih pri tem uporabljajo, definirajo različno. Za biogeografijo so pomembne predvsem temeljne sestavine v prostoru, s stališča fitocenologije pa je bistven vidik rastlinske združbe, torej celote vseh skupaj rastočih rastlin. Zato moramo biti pri prizadevanjih, da bi tovrstne razlike presegli, in v želji, da bi termine znotraj sorodnih strok v čim večji meri poenotili, dovolj občutljivi. Poenotenja so namreč umestna največkrat le v omejenem obsegu.

Jezikovna ravnina

Na **jezikovni ravnini** posameznemu **pojmu**, ki je mentalna entiteta, pripišemo jezikovni znak, mu določimo pisno in glasovno podobo, tj. dobimo **strokovni izraz** ali **termin**. Kot vidimo, je temeljna razlika med **pojmom** in **terminom** v tem, da je pojem miselna kategorija, ki obsega določeno kognitivno enoto, med tem ko je termin njegova jezikovna materializacija v pisnem ali govornem kodu. Termin kot jezikovni znak za pojem je neločljivo povezan s **pomenom**, ki je vsebina pojma. Kako tesne so povezave med pojmom, terminom in pomenom, kaže tudi vse doslej zapisano, saj se vse tri sestavine nenehno prepletajo.

Termin in njegov pomen

Termini – leksemi, ki poimenujejo pojme določene stroke – nastajajo po več poteh. Strokovnjaki lahko ugotovljene poimenovalne praznine zapolnijo z *neologizmi*, kot sta, denimo, po svojem nastanku termina **kvark** v fiziki ali **genom** v genetiki, ali z *metaforami* (Temmerman 2000, Vidovič 2000), kot se kažejo razen v že omenjenem geomorfološkem terminu **kamniti gozd** tudi v izrazih, uporabljenih v botaniki ali

¹⁴ Po svoje pomeni mednarodna standardizacija skrajno obliko jezikovnega nadzora, saj vključuje prizadevanja, da se pojem enoumno in natančno definira, da se zanj določi praviloma mednarodno rabljeni termin, ki naj ima samo en pomen.

mikologiji: **absorpcijski lasek**, **cvetenje morja**, **gostiteljsko nespecifični toksin**, **kolence** (trav), **krpica** (pri gobah), **mikorizni plašč**, **prehranjevalna veriga** in drugi. Nadalje lahko termin nastane s *terminologizacijo leksema* iz splošnega jezika, npr. v botaniki **korenina**,¹⁵ **trn**, **bodica**.¹⁶ Strokovnjaki lahko prevzamejo tudi termine drugih, sorodnih strok, ki jih praviloma *pomensko redefinirajo*, določijo jim pomen, ki ustreza pojmu, kot ga rabi stroka. Pogosto je tudi *prevzemanje iz tujih jezikov*, saj lahko strokovnjaki skupaj s pojmom iz tujega jezika prevzamejo tudi termin, pri čemer lahko ta ohranja polcitatno obliko, npr. **terra rossa** v pedologiji, lahko se sočasno uporabljata polcitatna in podomačena oblika, npr. iz švedščine prevzet pedološki termin, za katerega obstajata ob prevzeti obliki **gytja** še podomačeni po izgovoru **jitja** in tudi po zapisu **gitja**. Sčasoma se lahko raba bolj ali manj omeji le na podomačeno obliko, npr. termin **pusta**, ki je bil prevzet iz madžarščine, kjer se zapisuje kot **puszta**. Pogosto je tudi *kalkiranje*, tj. prevzemanje izraznih sestavin tujejezičnega termina. Npr. v mikologiji so **kvasovke ubijalke**¹⁷ sprejeli s prevodom angl. termina **killer yeasts**. Razen prevzemanja iz živih jezikov je za terminologijo značilno tudi prevzemanje že v *grščini* ali *latinščini* izpričanih leksemov, njihovih delov, korenov, morfemov. Tako nastajajo t. i. mednarodni znanstveni termini, ki praviloma v veliki meri ohranjajo bolj ali manj enak pomen v jezikih, ki jih uvrščamo v skupni evropski kulturni prostor (Vidovič 2000). To še posebej velja za termine, s katerimi so poimenovani specialni pojmi. Npr.: v mikologiji **acervul**, lat. **acervulus**, ang. **acervulus**, nem **Azervulus**.¹⁸ Za te primere je načelo dunajske šole o enotno opredeljenem pojmu in mednarodni rabi določenega termina, ustreznika, sicer v zapisu in izgovoru večinoma prilagojenega jezikovnim zakonitostim posameznega jezika, smiselno in priporočljivo. Motivacija za tvorbo mnogih podpomenskih terminov je *pomensko ožetje*, *intenziviranje* nadpomenskega termina, ki se pogosto kaže tudi na izrazni ravni, in sicer kot spreminjanje enobesednega termina z dodajanjem ustreznih objedrnih sestavin v izrazno kompleksnejšega, zloženega, večbesednega. Npr. **biologija** < **mikrobiologija** < **aeromikrobiologija**; **gozdna meja** < **alpinska gozdna meja** < **antropogena alpinska gozdna meja**. Tako ti termini že po svoji izrazni zgradbi izpričujejo hierarhične povezave med njimi.

Za termine je praviloma značilna izrazna ustaljenost, nespremenljivost, jasna pomenska opredeljenost, zamejenost, vezanost na določeno stroko, znotraj katere so v precejšnjem delu splošno sprejeti. Hkrati izražajo tudi hierarhična razmerja, poimenujejo pa entitete, pojave, lastnosti in razmerja. (Cabré 203:184). Po svoji

¹⁵ Z izrazom **korenina** botaniki poimenujejo podzemne dele, ki imajo določeno zgradbo, funkcijo, imajo pa jih le višje rastline, pri nižjih rastlina, npr. mahovih, se ta organ imenuje **rizoid**, saj se zlasti po zgradbi razlikuje od korenin.

¹⁶ V splošnem jeziku se izraza bodica in trn uporabljata kot sopomenki, v botaniki pa gre za raznopomenki, saj se izrastka anatomsko razlikujeta: **bodica** je izrastek povrhnjice, npr. bodice šipka, vrtnice, **trn** pa izrašča iz globlje ležečih parenhimskih celic, npr. trni rastline črni trn.

¹⁷ Kvasovke v naravni populaciji, ki tvorijo snovi, škodljive za druge kvasovke iste vrste.

¹⁸ Krožniku podoben konidiom, ugreznjen v tkivo gostitelja ...

izrazni obliki so lahko enaki leksemom splošnega jezika, vendar praviloma nimajo konotativne vrednosti.

Z namenom, da bi bila znanstveno-strokovna komunikacija čim bolj jasna in nedvoumna, bi bilo seveda zaželeno, da bi med **pojmom**, **terminom** in **pomenom** obstajalo razmerje, ko naj bi se za posamezen pojem uporabljal le en termin, ki naj bi imel samo en pomen. Dejansko pa vidimo, da so tudi mnogi termini dvopomenski, redkeje tudi večpomenski. Dvopomenskost je najpogosteje posledica zoževanja ali širjenja pomena. Recimo, v GTS je tako prikazan termin **primorje**: 1. spl. geogr., ožje *ozemlje neposredno ob morju* 2. spl. geogr, širše *regija, ki gravitira k obalnim naseljem*.

V splošnih terminoloških slovarjih, ki združujejo terminologijo več strok, so sicer pogosto v posameznem slovarskem sestavku z več pomeni prikazani izrazno enaki termini, ki so vezani na rabo v različnih strokah. Npr. termin **tekstura**,¹⁹ ki se uporablja v *tekstilstvu*: *razporeditev niti tekstilnega izdelka*, pa tudi v *geologiji*: *razporeditev mineralnih zrn česa*, v *petrografiji*: *sestava tal glede na delež mineralnih delcev...*, v *lesarstvu*: *zunanjí videz mehansko obdelanega lesa*. S terminološkega stališča v prikazanem primeru ne gre za termin, ki ima štiri pomene, pač pa za štiri, sicer enopomenske homonimne termine. Namreč, tako kot vežemo termin na določeno stroko, moramo tudi pomen presojati glede na stroko, v kateri se uporablja. V nekaterih terminoloških slovarjih so tovrstni homonimni termini prikazani z lastnimi iztočnicami in samostojnimi slovarskimi sestavki.

Omenim naj še, da pri izdelavi terminoloških slovarjev ohranjamo načelo tradicionalne terminološke prakse, ki termine praviloma prikazuje le s *sinhronega vidika*, medtem ko je *diahroni vidik* na pomenski in izrazni ravni večinoma zanemarjen, čeprav bi bilo s stališča popolnosti informacije marsikdaj koristno, da bi to načelo vendarle razširili (Temmerman 2000). Menim pa, da je neenciklopedični pristop za tip slovarjev, ki jih izdelujemo v Sekciji, kar primeren. Namreč, pri predstavitvi posameznega termina v slovarju ne upoštevamo, kako se je ob novih spoznanjih spreminjal pojem, z njim pa tudi njegov pomen. Tako tudi ne navajamo, kaj je termin prvotno/prej pomenil. To velja za termin **botanika**, ki je prvotno vključeval vsa bitja razen živali in človeka. Kasneje so bili iz te skupine izločeni enocelični organizmi mikroskopske velikosti, ki jih proučuje **mikrobiologija**. Botanika je obsegala *glive* in *rastline*, a so bile slednje osamosvojene, saj je postala sposobnost za fotosintezo temeljni razločevalni znak za rastline, tako da glive v kategoriji samostojnega kraljestva proučuje **mikologija** (Batič, Wraber, Turk 2003).

V primeru, ko so spremembe tako velike, da posamezni termin *sistemske* ne ustreza več preoblikovanemu pojmu/pomenu, lahko strokovnjaki prvotno rabljeni termin tudi zavržejo in sprejmejo nov, ustrežnejši termin, ne da bi pri tem kršili terminološko načelo *ustaljenosti terminov*. Tako so v mikologiji termin **sporangij** nadomestili z ustrežnejšim terminom **sporocista**,²⁰ analogno še **merosporangij** → **merosporocista** ipd. Ker pa je terminologija del knjižnega jezika, prihaja do spreminjanja

¹⁹ Primer je povzet po SSKJ.

²⁰ Gre za kroglasto ali podolgovato odebelitev vršne hife, v kateri endogeno nastajajo vegetativne spore pri zigomicetnih glivah.

izrazne oblike terminov tudi zaradi splošnega jezikovnega razvoja. Tovrstno spremembo izkazuje v biologiji izraz **stanica**, namesto katerega so začeli strokovnjaki že pred desetletji uporabljati izraz **celica**.

Terminološka pomenska skupina

Pomensko sorodne termine združujemo v **terminološko pomensko skupino**, ki se bolj ali manj prekriva s tematskim poljem. Termini, ki jih vključujemo v to skupino so lahko *pomensko predvidljivi* (Vidovič 2000). Taki so npr. termini, s katerimi strokovnjaki poimenujejo encime: encim, ki razgrajuje **pektin** je **pektinaza**, analogno še **celulaza**, **hitinaza**, **ligninaza**, **nitrogenaza** ipd. Nasprotno pa so termini, ki sestavljajo pomensko skupino **vitamini** s svojimi znanstvenimi poimenovanji pomensko nerazvidni zaradi razlik v motiviranosti, so pa pomensko predvidljiva njihova trivialna poimenovanja: **askorbinska kislina** ← **vitamin C**, **nikotinska kislina** ← **vitamin B**, **tiamin** ← **vitamin B1**, **riboflavin** ← **vitamin B2**, **piridoksal** ← **vitamin B6** ipd. Različna motivacija znanstvenih poimenovanj posredno kaže na to, da so bili posamezni vitamini odkriti v različnih obdobjih, njihova poimenovanja pa so bila tvorjena po več tvorbenih vzorcih.

Terminološki sistem

Predstavitev jezikovne ravnine lahko sklenem z omembo še zadnje prvine, namreč, vsi termini določene stroke skupaj s svojimi pomeni in terminološkimi pomenskimi skupinami sestavljajo **terminološki sistem** te stroke, torej njeno **terminologijo**. Ta nastaja vzporedno z razvojem stroke v domačem okolju in je hkrati rezultanta prizadevanj vseh predhodnih generacij. Ker so nanjo v večji ali manjši meri vplivala oz. vplivajo tudi dogajanja v drugih nacionalnih in jezikovnih okoljih, je bistveno, da se strokovnjaki ob siceršnji odprtosti navzven hkrati zavedajo pomena domače terminologije. S tem, ko širijo znanstvena obzorja, s svojim pisanjem hkrati prispevajo k večji polnofunkcionalnosti materinščine.

O **terminografski ravnini** pa samo tole: Na tej ravnini pridobi termin, vključen v slovar, vlogo **iztočnice**, pomen se prikaže s **terminološko razlago**, obe sestavini skupaj pa sestavljata jedro **slovarskega sestavka**, ki gradi **mikrostrukturo**.²¹ Slovarski sestavki so dvoji, **polni slovarski sestavki**, v katerih so prikazane vse, za termin relevantne mikrostrukturne sestavine, in **kazalke**, ki imajo obliko okrnjenih sestavkov z usmerjevalno vlogo. Z organiziranjem slovarskih sestavkov v **makrostrukturo** dobimo končno terminološki slovar.²²

²¹ V zvezi s slovarsko mikro- in makrostrukturo je treba terminologe, ki sodelujejo pri izdelavi, opozoriti tudi na siceršnjo značilnost slovarjev, namreč, da morajo biti vsi slovarski sestavki urejeni na enak način, kar pomeni, da naj vsebujejo enake obstoječe prvine, te pa morajo biti razvrščene v stalnem, vnaprej določenem zaporedju.

²² O tem več v drugem delu sestavka.

Viri in literatura

- Geografski terminološki slovar*, 2005, ur. Drago Kladnik, Franc Lovrenčak, Milan Orožen Adamič; leksikogr. in jezik. redakcija Marjeta Humar in Borislava Košmrlj – Levačič, Založba ZRC SAZU, ZRC SAZU, Ljubljana.
- Gradivo za Botanični terminološki slovar.
- Batič, Franc, Tone Wraber, Boris Turk, 2003, Pregled rastlinskega sistema s seznamom rastlin in navodili za pripravo študentskega herbarija, Biotehniška fakulteta, Oddelek za agronomijo, Ljubljana.
- Bowker, Lynne, 1996, Learning from Cognitive Science: Developing a New Approach to Classification in Terminology, *Euralex '96 Proceedings*, Göteborg, Göteborg University, 781–787.
- Cabré Casteleví, M. Teresa, 2003, Theories of terminology: Their description, prescription and explanation, *Terminology* 9/2, 163–199, John Benjamins Publishing Co.
- Codamines, Anne, 1995, Terminology: New needs, new perspectives, *Terminology* 2/2, 219–238, John Benjamins Publishing Co.
- Felber, Helmut, 1984, Terminology manual, Unesco, Infoterm, Paris.
- Handbook of Terminology Management*, 1997, 1, ur. Sue Ellen Wright in Gerhard Budin, Amsterdam, John Benjamins Publishing Co.
- Košmrlj – Levačič, Borislava, 2001, Prikaz pojmovnega sistema v terminološkem slovarju, *Filologija*, knj. 36–37, 291–301, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Razred za filološke znanosti, Zagreb.
- Košmrlj – Levačič, Borislava, 2002, O razvrščanju iztočnic v terminološkem slovarju, *Jezikoslovni zapiski*, 9, 29–47, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Ljubljana.
- Košmrlj – Levačič, Borislava in Tomaž Seliškar, 2004, Uporabniški računalniški program SlovarRed 2.0, Terminologija v času globalizacije, ur. Marjeta Humar, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Založba ZRC SAZU Ljubljana.
- Rogers, Margaret, 2004, Multidimensionality in concept systems: A bilingual textual perspective, *Terminology*, 10/2, 215–240, John Benjamins Publishing Co.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika, 1991, T–Ž, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana.
- Temmerman, Rita, 2000, Towards New Ways of Terminology Description: the sociocognitive approach, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Co.
- Vidovič Muha, Ada, 2000, Slovensko leksikalno pomenoslovje: Govorica slovarja, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana.
- Wüster, Eugen, 2003, The Wording of the World presented graphically and terminologically, izbor in prevod Juan C. Sager (Das worten der Welt, schaubildlich und terminologisch dargestellt), *Terminology*, 9/3, 269–297, John Benjamins Publishing Co.

On a Terminological Dictionary and its Compilation

Summary

*The author's position in this article is that in the compilation of a terminological dictionary three levels have to be taken into account: field-expert, linguistic and terminographic. These are presented in a graphical form together with their component parts. In the centre of the scheme a triangle represents the relationships among the notion, the term and the meaning (Wüster 2003). On the field-expert level the scheme includes the **notional system of the specialist field** consisting of an open number of **thematic fields**, in which **notions** are the fundamental constituents. The **term** and the **meaning** belong to the linguistic level and are related to a specific notion. Terms and their meanings form a **terminological semantic group**. The number of these groups is not determined in advance and together they form a **terminological system of a specialist field**. On the **terminographic level** the term functions as an **entry** and the meaning is comprised in an explanation or a definition. The entry and the explanation are the fundamental components of a **dictionary entry**; these form – with all other components – the microstructure of the dictionary. Through its **macrostructure**, i.e. the dictionary entries as a whole, the text is finally rendered into a **terminological dictionary**.*

The article is based on author's working experience in the Section for terminological dictionaries at the Fran Ramovš institute of the Slovene language SRC SASA, especially from the experience gained during the compilation of the Dictionary of botany terms. She draws from the traditional terminographic approach as well as from the findings of contemporary authors, e.g.: Lynne Bowker, Teresa Cabré Castellví, Anne Condamines, Rita Temmerman and others.

This article presents only the first two levels; the terminographic level will be discussed in the next issue of this magazine.

Borislava Košmrlj - Levačič, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU,
Novi trg 2, 1000 Ljubljana
E-pošta: MajaK@zrc-sazu.si